

УДК 338.45.009.12

ПРОБЛЕМИ ЗБІЛЬШЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНИХ ГАЛУЗЕЙ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Дульська І.В., к.е.н.

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

В статті аналізуються сучасне становище конкурентоспроможності високотехнологічних промислових підприємств і фактори, які перешкоджають її збільшенню шляхом активізації інноваційної діяльності. Предложено заходи по активізації цього процесу і подоланню факторів, які цьому перешкоджають, на рівні державної промислової політики.

The comparative current situation of high technological industrial enterprises and the factors which block its increase by the force of innovation management activation are analyzed in the article. The actions for this process activation and overcoming of the factors which block it are proposed.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації перед Україною нагально стоїть питання збільшення обсягів реалізації конкурентоспроможної продукції та послуг високотехнологічних галузей промисловості на внутрішньому і зовнішніх ринках. Однак діюча система мотивів і важелів заохочення підприємств до цього є недостатньо ефективною.

Аналіз останніх досліджень. В ряді наукових публікацій [1, 2] підвищення конкурентоспроможності української продукції вбачається в ширшому запровадженні технологічних інновацій, проте причини повільного сприйняття економікою інноваційної моделі не аналізуються через апарат виробничої функції.

Метою статті є пошук чинників, які перешкоджають збільшенню конкурентоспроможності високотехнологічної промислової продукції, їх теоретико-методологічне переосмислення для їх подолання на рівні державної промислової політики.

Довгострокова стратегія державної промислової політики [3] визначає пріоритети розвитку промисловості: *структурні* (розвиток наукоємного високотехнологічного виробництва, технологічне і технічне оновлення базових та переробних галузей економіки, підвищення якості та ефективності виробництва продукції інвестиційного і споживчого призначення для потреб внутрішнього ринку та нарощування експортного потенціалу) і *технологічні* (створення високопродуктивної ефективної техніки, впровадження існуючих та створення нових ресурсозберігаючих технологій). Важлива передумова їх реалізації – підвищення ефективності науково-технічного сектору, активізація фінансово-організаційних важелів забезпечення, а саме: завершення інституційно-трансформаційних процесів на підприємствах; поглиблення фінансово-промислової інтеграції; більш активна участь активів високотехнологічних компаній у фондовому ринку; визначення та фінансове забезпечення стратегічних пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки; розвиток нормативно-правової бази і розробки дієвих економічних механізмів стимулювання інноваційних підприємств та інфраструктури – технопарків, технополісів, технологічних інкубаторів, інформаційних, інжинірингових та сертифікаційних центрів, венчурних інноваційних фірм, лізингу; кадрової й освітньої підтримки перспективних інвестиційно-інноваційних проектів у сфері великого, середнього і малого підприємництва; розширення участі України в міжнародних науково-технічних проектах.

Системний підхід держави до реалізації зазначених пріоритетів має суттєво змінити структуру промислового комплексу за технологічними укладами: до 2013 р. обсяг продукції V укладу має зрости з 5 до 12 %, VI – з 1 до 3 %; передбачається збільшити частку високотехнологічної продукції в експорті України до 20 % (в 2001-2006 р. експорт продукції, наприклад, машинобудування становив 14,4-14,5 % від загалу, в абсолютному обсязі він зріс вдвічі) що, дасть змогу сформувати сучасні, інтегровані у світову промисловість і здатні до саморозвитку макротехнологічні комплекси із створення і виробництва продукції [4], що забезпечить наповнення внутрішнього ринку конкурентоспроможною продукцією власного виробництва високого технологічного рівня у відповідності з платоспроможним попитом населення та фірм на 70-80 %; збільшення експорту такої продукції на 30 %; відновлення існуючих та створення нових робочих місць; збільшення загального обсягу промислового виробництва до 60 % за рахунок зростання продуктивності праці внаслідок застосування високопродуктивної техніки. Частка високотехнологічного машинобудування в складі промисловості у 2015 р. за урядовими прогнозами має становити 35-40 % (в той час, як в 2000-2006 рр. складала 11,3-12,5 % [5]). У перспективі цьому сприятиме нарощування сукупного попиту через тривале збільшення доходів населення, яке створює кумулятивний ефект збільшення внутрішнього попиту на продукцію суміжних з машинобудуванням галузей.

Однак стратегічним питанням для посттранзитивної економіки України (хоча багато країн визнало її ринковий статус, вона поки що не відповідає в повній мірі моделі розвинутої змішаної економіки по економічним, інституційним, інфраструктурним, соціальним, політичним складовим) є збільшення конкурентоспроможності продукції на внутрішніх та зовнішніх ринках. У науковій літературі цьому питанню приділяється важлива увага, і основним шляхом її підвищення вважається впровадження технологічних інновацій (продуктових і процесових). З огляду на це слід мати на увазі, що термін і поняття "технологічна інновація" [6] не тотожний поняттям "НТП" (є процесом становлення продуктивних сил, коли виробництво стає масовим споживачем наукових знань продукованих нині і акумулюючих раніше винайдені), "конкурентоспроможність" (характеристики продукції, які вигідно вирізняють її серед аналогів), "інновація" (нововведення можуть також бути соціальними, організаційними), "високотехнологічність" (ступінь застосування високих (критичних) технологій, які можуть бути не новими). З цієї точки зору, незважаючи на рівень показників інтенсивності інноваційної діяльності, машинобудування разом з рядом видів промислової діяльності (хімічна промисловість, фармацевтика тощо) закладає тип технологічного укладу економіки, що має передбачати особливе місце галузі в економічній політиці держави, хоча такий підхід не означає пониження ролі застосувань інновацій в інших секторах економіки, однак через обмеженість фінансових ресурсів для підтримки їх слід витратити на стратегічні галузі з найбільшою віддачею.

За Й. Шумпетром, ринок розвивається як процес хвилеподібно змінюючих одна одну інновацій, В. Кондратьєв вважає найбільші науково-технічні відкриття (парадигми, концепції), які багаторазово покращують технології суспільного виробництва і спосіб життя людей (електрика, автомобіль, радіохвилі, радіоактивність, комп'ютерні технології, революція у сфері зв'язку та передачі інформації, на даному етапі – орієнтація суспільного виробництва і споживання на ресурсоекономні технології і продукти), носіями частоти великих (50-60 років) промислових циклів. Сплески науково-технічної думки індукують тривалий підйом економіки, за яким слідує тривала фаза їх "всмоктування" (сприймання економікою), поки не виникнуть передумови для наступного настільки ж значущого науково-технічного відкриття.

Інструментом, який допомагає впроваджувати у господарську практику цих відкриттів є стимулююча розвиток продуктивних сил функція ринкового механізму, яка полягає в тому, що для підтримання конкурентоздатності бізнесу підприємець має з певною періодичністю удосконалювати продукцію і виробничі процеси з метою встигання за зростанням (кількісним і якісним) потреб споживачів, яке є закономірністю економічного розвитку. Фінансовими механізмами, які забезпечують цей процес, є власний капітал, інструментар амортизації, реінвестування прибутку або залучення інвестиційних ресурсів в кредитній системі або на фондовому ринку. Оскільки впровадження удосконалюючих нововведень є ризикованим для підприємця, винагородою за ризик є зростання прибутків в разі успіху нововведень; в разі багаторазового запровадження невдалих нововведень підприємець залишає бізнес – в цьому полягає сануюча функція ринкового механізму. Тому, якщо держава перебирає на себе функцію стимулювання удосконалюючих бізнес приватних підприємців нововведень (через здешевлення вартості кредитів, податкові і митні пільги тощо), вона бере на себе ризик впровадження, чим допомагає приватним підприємцям отримувати прибутки від цього, або покриває непередбачливість цього підприємця. В разі ж стимулювання принципових нововведень, які розвивають найбільш значущі науково-технічні відкриття, держава ініціює багатократне покращання суспільного виробництва і споживання. Так, конкурсна комісія з відбору інноваційних та інвестиційних проектів для фінансової підтримки Державної інвестиційно-фінансової установи у перелік проектів-переможців включила проекти: "Будівництво заводу та організація виробництва молочної продукції в м. Біла Церква" (ВАТ "Білоцерківський молочний завод"), "Будівництво другої черги Іллічівського олійножирового комбінату" (ВАТ "Іллічівський олійножировий комбінат"), "Впровадження енергоефективної і ресурсозберігаючої технології і устаткування газифікації біомаси на об'єктах теплоенергетики з метою заміщення видобувних видів палива (ДП "Енергоефективність")" і "Серійне виробництво агрегатів шасі літаків АН-140 та АН-148-100" (ДП "ВО "Південний машинобудівний завод ім. О.М. Макарова") [7]. У перших двох проектів держава має на меті такі важливі соціально-економічні пріоритети, як підвищення зайнятості, регіональний розвиток тощо, проте при цьому допомагає розвиватися приватному бізнесу, який міг би залучити інвестиційні ресурси ринковим способом (емітувати акції, облігації; взяти кредит), тому що орієнтується на максимізацію власних прибутків іноді шляхом суттєвого підвищення цін на продукцію. В інших випадках держава стимулює впровадження високих технологій і революціонізуючої розвиток парадигми.

За основними положеннями економічної теорії (це впливає з апарату виробничої функції) раціональні підприємці, як правило, приватні, орієнтовані на максимізацію прибутку (у держави можуть бути інші цілі підприємництва) пристосовуються до перепадів ринкової кон'юнктури здебільшого за

рахунок маніпулювання найбільш мобільним фактором виробництва - робочою силою, адже при спаді сукупного попиту виробництва можна звільнити зайвих робітників, а при збільшенні – найняти (ринок праці, як правило, має надлишок робочої сили), в той же час капітал є суттєво менш мобільним фактором виробництва (при зменшенні попиту, або його задоволення за рахунок більш конкурентної продукції, зокрема імпортової, утримування незавантажених потужностей збиткове). До того ж позичати інвестиційні ресурси в Україні за наявного рівня рентабельності виробництва надто вартісно; фондовий ринок, де їх можна залучати, розвинений неадекватно потребами економіки; реінвестований прибуток оподатковується так само, як спожитий на інші цілі. Тобто **в разі відсутності цілеспрямованої політики держави по стимулюванню інвестиційної та інноваційної діяльності при наявності більш мобільних факторів виробництва і конкурентоспроможності підприємці з великою ймовірністю будуть використовувати саме їх, а не вартісні вкладання в капітал і ризиковані інновації.** Так за період інтенсивного економічного розвитку України в 2001-2006 рр., коли обсяг реалізованої промислової продукції зріс у 1,7 рази, мало місце недостатньо адекватне з огляду на стан зносу основних засобів (58,6 % в 2006 р.) збільшення інвестицій в основний капітал в 2,2 рази та зниження активності у сфері інновацій: частка інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої складала за ці роки 6,8-6,5 %. Обсяги інвестицій в основний капітал і фінансування інноваційної діяльності співвідносилися в 2003-2006 рр. як 6:1, а в 2006 р. як 7:1. Суттєва частка попиту на інвестиційні товари задоволена за рахунок імпорту: коефіцієнт покриття експорту – імпортом в економіці склав 1,0-0,8, в машинобудуванні – 0,7-0,4; частка продукції галузі в обсязі імпорту в 2001-2006 рр. зросла з 21,5 до 43,4 %, в абсолютному вимірі – в 5,8 рази до 19,5 млрд дол. США [5].

Об'єктивними факторами, що створюють суттєвий запас цінової конкурентоспроможності українських товарів на внутрішніх і зовнішніх ринках, який дозволяють підприємствам поки що не дбати про розвиток своїх технологічних переваг на майбутнє, є: дешева робоча сила; достатнє співвідношення ціни та якості товарів; достатній попит на продукцію, вироблену в нескладних ланках технологічних ланцюгів (наприклад, складальних – автомобілів з машинокомплектів, побутової техніки, комп'ютерів – з імпортової елементної бази); підприємництво в тіньовому секторі; надлишковість виробничих фондів (дозволяє екстенсивно розвивати виробництво) і невиробничих (дозволяє здавати в оренду приміщення і території); недостатня жорсткість законодавства по охороні довкілля (дозволяє несуттєво витратитися на природоохоронні заходи); більша потенційна ефективність і менша ризикованість запровадження організаційних та соціальних інновацій замість технологічних; достатньо великий запас конкурентних науково-технічних наробок, зокрема у ОПК та афільованих галузях, здійснених за умов командно-адміністративної економіки; вигреш виробників, що експортують в Єврозону, через суттєву ревальвацію євро протягом 2007-2008 рр.; протидія нововведенням з боку підприємців, що застосовують традиційні технології, які ще повністю себе не вичерпали (водневі технології натикаються на протидію нафтовидобувних і переробних компаній, оптичні комп'ютерні технології – на мікропроцесорні). Суб'єктивним чинником є утримування неадекватного реальному співвідношенню попиту і пропозиції національної валюти курсу гривні до долара (потребує ревальвації), що сприяє експорту української продукції. Хоча при статистичних обстеженнях промислові підприємства повідомляють про наступні фактори, які перешкоджають здійсненню інновацій: економічні – нестача власних коштів, недостатня фінансова підтримка держави, великі витрати на нововведення, високий економічний ризик, недосконалість законодавчої бази, тривалий термін окупності нововведень, відсутність коштів у замовників, та певною мірою організаційні – нестача інформації про нові технології та ринки збуту, відсутність можливостей кооперації з іншими підприємствами і науковими організаціями, відсутність кваліфікованого персоналу і платоспроможного попиту на продукцію та несприйнятливості підприємств до нововведень [8].

Розуміння системності проблем, що перешкоджають принципівому покращенню структури промислового виробництва в Україні в бік збільшення його технологічності відбивається в Державній програмі розвитку машинобудування на 2006-2011 рр., де основними проблемами зазначені: недостатня платоспроможність споживачів продукції; недосконалість механізму середньо- та довгострокового кредитування виробників і споживачів продукції та високі ставки кредитування; недостатня ефективність механізму часткової компенсації вартості складної техніки та фінансового лізингу; нерозвинутість інфраструктури ринку (відсутність моніторингу, дистриб'юторської системи, фірмового технічного обслуговування); невідповідність галузі та структурування підприємств умовам вільної конкуренції на внутрішньому і зовнішньому ринку щодо здатності швидко створювати і освоювати серійне виробництво конкурентоспроможної продукції; застарілість основних фондів, низький їх технічний рівень, відсутність обладнання, придатного до переналагодження без значних витрат для впровадження ресурсозберігаючих технологій; низький кадровий потенціал; повільна адаптація підприємств машинобудування до ринкових умов.

Висновки. Отже, проблема формування в Україні інноваційно-інноваційної моделі розвитку вимагає на даному етапі невідкладних заходів по виправленню ситуації, оскільки факторами, що її загострюють, є посилення конкуренції на внутрішньому ринку внаслідок глобалізації і його лібералізації; загроза перетворення України на технологічну провінцію через розширення розміщення в країні складальних виробництв; вступ України до СОТ, який в більшій мірі лібералізує внутрішній ринок України і закріпить за українською продукцією низькотехнологічні позиції конкурентоспроможності; проблеми з кваліфікованими кадрами, які найближчим часом можуть виникнути у виробників (вони найшли застосування в інших країнах за більш достойну платню). Тому для запобігання такого розвитку подій необхідні екстраординарні заходи по підвищенню технологічної позиції України в економіці в цілому і високотехнологічних галузях промисловості і машинобудуванні, зокрема, а саме:

- реформування науково-технічного сектору в напрямі комерціалізації та збільшення ефективності в кадровому, організаційному, фінансовому аспектах; особливий порядок стимулювання НДДКР, інновацій в пріоритетних галузях і укрупнених інноваційних структурах (технопарках, інноваційних центрах), а в разі більшої економічної ефективності перед вітчизняними НДДКР – придбання за кордоном ліцензій, ноу-хау для виробництва в країні більшої частини доданої вартості; стимулювання створення бізнес-структур по комерціалізації технологічних досягнень;
- суттєве збільшення капіталізації Українського банку реконструкції і розвитку (за рахунок Держбюджету, іноземних синдигованих кредитних коштів (вони дешевше вітчизняних), коштів, залучених на фондовому ринку, в т.ч. закордоном) і активізація програм підтримки високотехнологічних проєктів;
- сертифікація виробництва, продукції за міжнародними стандартами;
- надзвичайний порядок оподаткування (аж до відміни податку) реінвестованого прибутку у високотехнологічних галузях з високим ступенем доданої вартості;
- надзвичайний порядок оподаткування (податкові канікули), організаційна підтримка іноземним інвестиціям в спільні високотехнологічні підприємства;
- розширення кількості інвестиційних проєктів у високотехнологічному секторі зі змішаним фінансуванням держави (гарантія цільового спрямування інвестиційних ресурсів) та приватного капіталу (гарантія комерційної ефективності);
- розширення участі в міжнародних консорціумах науково-технічних проєктах, кооперації; державна підтримка експорту пріоритетних напрямків; поміркована лібералізація внутрішнього ринку (захист від "сірого" експорту); збільшення експорту стандартизованої і сертифікованої продукції; несуперечливі митні обмеження імпорту, створення системи підтримки експорту (кредити, страхування ризиків, представництво, супровід, тендерні гарантії);
- підвищення ефективності діяльності високотехнологічних підприємств в складі державних холдингових і акціонерних компаній, їх реструктуризація, продаж; стимулювання фінансово-промислової інтеграції у наукоємних галузях, як основного джерела внутрішніх інвестицій; включення в сферу їх впливу малих підприємств;
- завершення реформування відносин власності на стратегічних високотехнологічних підприємствах, визначення схем управління державною власністю і корпоративними правами; розвиток конкурентного середовища; визначення обмеженого кола підприємств, підгалузей промисловості та напрямів розвитку науки і техніки, які держава вважає стратегічними пріоритетами, випереджальний розвиток яких вона може реально забезпечити;
- відновлення статусу СЕЗ (ВЕЗ) науково-технологічного типу зі спеціальним режимом оподаткування інвестиційної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Геєць В. Інноваційно-інноваційний шлях розвитку – модернізаційний проєкт розвитку української економіки та суспільства початку ХХІ століття // Банківська справа. – 2003. – № 4. – С. 3–30.
2. Конкурентоспроможність економік України: стан і перспективи підвищення / За ред. І.В. Крючкової; НАН України, Інститут економіки та прогнозування. – К.: Основа, 2007. – 488 с.
3. Концепція державної промислової політики // Указ Президента України від 12.02.2003 р. №102/2003 р.
4. "Загальнодержавна комплексна програма розвитку високих наукоємних технологій" №433-IV від 16.01.2003 р.
5. Промисловість України у 2001-2005 рр. Статистичний збірник Держкомстату України.
6. "Інструкція щодо заповнення форми державного статистичного спостереження № 1-інновація "Обстеження технологічних інновацій промислового підприємства", затверджену наказом Держкомстату України 28.11.2005 р. № 382.
7. Офіційний сайт ДІФКУ.
8. Наукова та інноваційна діяльність. Держкомстат України.